

SANOAT KORXONALARIDA INVESTITSIYA FAOLIYATINING IQTISODIY SAMARADORLIGINI BAHOLASH MEXANIZMLARI

Raimqulov Sherali Urazdavlatovich

Termiz Davlat Pedagogika instituti o'qituvchisi

Raimjonova Rayxona

Ochilova Mushtariy

Allamurodova Tumaris

Termiz Davlat Pedagogika instituti talabalari

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20353082>

Annotatsiya

Mazkur maqolada sanoat korxonalarida investitsiya faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash mexanizmlarining nazariy va amaliy jihatlari yoritilgan. Unda investitsiyalarning iqtisodiy mohiyati, sanoat korxonalarida faoliyatidagi ahamiyati hamda investitsiya samaradorligini aniqlash usullari tahlil qilingan. Xususan, sof joriy qiymat (NPV), ichki rentabellik normasi (IRR), investitsiyaning qoplanish muddati (PP) va foydalilik indeksi (PI) kabi ko'rsatkichlarning mazmuni ochib berilgan. Shuningdek, investitsiya samaradorligiga ta'sir etuvchi iqtisodiy, moliyaviy va texnologik omillar ham ko'rib chiqilgan. Maqolada sanoat korxonalariga investitsiyalarni jalb qilishning zamonaviy yo'nalishlari, investitsion risklarni kamaytirish mexanizmlari hamda O'zbekistonda investitsiya muhitini yaxshilash bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar tahlil etilgan. Tadqiqot natijasida sanoat korxonalarida investitsiya faoliyatini samarali tashkil etish iqtisodiy o'sish va raqobatbardoshlikni oshirishning muhim omili ekanligi asoslab berilgan.

Kalit so'zlar

Investitsiya, sanoat korxonasi, investitsiya samaradorligi, iqtisodiy samaradorlik, sof joriy qiymat, ichki rentabellik normasi, investitsion loyiha, qoplanish muddati, foydalilik indeksi, investitsion risk, modernizatsiya, innovatsiya, iqtisodiy o'sish, ishlab chiqarish, kapital qo'yilmalar, moliyaviy tahlil, investitsiya siyosati, texnologik rivojlanish, xorijiy investitsiyalar, sanoat iqtisodiyoti.

Kirish

Bugungi globalashuv va bozor iqtisodiyoti sharoitida sanoat korxonalarining barqaror faoliyat yuritishi, raqobatbardosh mahsulot ishlab chiqarishi hamda zamonaviy texnologiyalarni joriy etishi ko'p jihatdan investitsiya faoliyatiga bog'liqdir. Investitsiyalar iqtisodiyotni rivojlantirishning eng muhim omillaridan biri bo'lib, ular ishlab chiqarish hajmini oshirish, yangi ish o'rinlari yaratish, texnik va texnologik yangilanishni ta'minlash hamda korxonalar rentabelligini ko'paytirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, sanoat korxonalarida faoliyatida investitsiyalardan samarali foydalanish iqtisodiy o'sishning asosiy shartlaridan biri hisoblanadi.

Sanoat korxonalarida investitsiya faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash masalasi iqtisodiyot fanining muhim yo'nalishlaridan biridir. Chunki investitsiyalarni noto'g'ri joylashtirish yoki ularning samaradorligini yetarli darajada tahlil qilmaslik korxonada faoliyatining moliyaviy holatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin. Shu sababli investitsiya loyihalarini amalga oshirishdan oldin ularning iqtisodiy samaradorligini aniqlash, foydalilik darajasini baholash va risk omillarini o'rganish zarur bo'ladi.

Investitsiya faoliyati iqtisodiyotning turli tarmoqlarida muhim ahamiyatga ega bo'lsa-da, ayniqsa sanoat sohasida u alohida o'rin tutadi. Chunki sanoat korxonalarida iqtisodiyotning ishlab

chiqaruvchi asosiy bo'g'ini hisoblanadi. Ushbu korxonalarini modernizatsiya qilish, energiya tejankor texnologiyalarni joriy etish, ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va eksport salohiyatini oshirish uchun katta hajmdagi investitsiyalar talab etiladi.

Bozor iqtisodiyoti sharoitida investitsiya samaradorligini baholashning ilmiy asoslangan mexanizmlarini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish muhim vazifa hisoblanadi. Investitsiya samaradorligini baholash orqali korxonalar investitsion qarorlarning qanchalik foydali ekanligini aniqlaydi, kelajakdagi daromadlarni prognoz qiladi va moliyaviy risklarni kamaytiradi. Bu esa korxonalar faoliyatining uzoq muddatli barqarorligini ta'minlashga xizmat qiladi.

Bugungi kunda O'zbekistonda sanoat korxonalarini rivojlantirish, ularni texnik va texnologik jihatdan yangilash hamda xorijiy investitsiyalarni jalb qilishga katta e'tibor qaratilmoqda. Davlat tomonidan qabul qilinayotgan investitsiya siyosati, imtiyoz va preferensiyalar sanoat korxonalarining investitsion faolligini oshirmoqda. Shu bilan birga, investitsiya samaradorligini baholashning zamonaviy mexanizmlaridan foydalanish ehtiyoji ham ortib bormoqda.

Investitsiya samaradorligini baholashda turli iqtisodiy ko'rsatkichlardan foydalaniladi. Jumladan, sof joriy qiymat, ichki rentabellik normasi, investitsiyaning qoplanish muddati, foydalilik indeksi kabi mezonlar keng qo'llanadi. Ushbu ko'rsatkichlar investitsiya loyihasining iqtisodiy jihatdan qanchalik samarali ekanligini aniqlash imkonini beradi.

Sanoat korxonalarida investitsiya samaradorligini baholash nafaqat iqtisodiy foydani aniqlash, balki korxonaning strategik rivojlanish istiqbollari belgilashda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki investitsiya qarorlari korxonaning uzoq muddatli faoliyatiga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli investitsiya loyihalarini baholashda moliyaviy, iqtisodiy, texnologik va ijtimoiy omillar kompleks ravishda hisobga olinishi zarur.

Investitsiya tushunchasi va uning iqtisodiy mohiyati

Investitsiya iqtisodiy kategoriya sifatida foyda olish yoki ijtimoiy samaraga erishish maqsadida iqtisodiyotning turli sohalariga mablag' kiritishni anglatadi. Investitsiyalar pul mablag'lari, qimmatli qog'ozlar, texnologiyalar, uskunalar, intellektual mulk va boshqa moddiy hamda nomoddiy boyliklar shaklida bo'lishi mumkin.

Investitsiyalarning asosiy maqsadi kelajakda daromad olishdan iborat. Korxonalar investitsiyalar orqali ishlab chiqarish hajmini oshiradi, yangi texnologiyalarni joriy qiladi va bozordagi raqobatbardoshligini kuchaytiradi. Ayniqsa sanoat korxonalarida investitsiyalar ishlab chiqarish quvvatlarini kengaytirish va mahsulot sifatini yaxshilash uchun muhim vosita hisoblanadi.

Investitsiyalar bir necha turlarga bo'linadi:

- real investitsiyalar;
- moliyaviy investitsiyalar;
- innovatsion investitsiyalar;
- xorijiy investitsiyalar;
- ijtimoiy investitsiyalar.

Real investitsiyalar ishlab chiqarish vositalariga yo'naltiriladi. Masalan, zavod qurilishi, yangi texnologik uskunalar xarid qilish va ishlab chiqarishni modernizatsiya qilish real investitsiyalarga kiradi.

Moliyaviy investitsiyalar esa aksiyalar, obligatsiyalar va boshqa qimmatli qog'ozlarga mablag' kiritishni anglatadi.

Innovatsion investitsiyalar ilmiy-tadqiqot ishlari va yangi texnologiyalar yaratishga yo'naltiriladi. Bugungi kunda raqamli iqtisodiyot sharoitida innovatsion investitsiyalarning ahamiyati ortib bormoqda.

Investitsiya faoliyatining asosiy vazifalari

Sanoat korxonalarida investitsiya faoliyati quyidagi asosiy vazifalarni bajaradi:

- ishlab chiqarishni kengaytirish;
- asosiy fondlarni yangilash;
- mahsulot sifatini oshirish;
- energiya tejamkor texnologiyalarni joriy etish;
- eksport salohiyatini kuchaytirish;
- yangi ish o'rinlari yaratish;
- korxonalar rentabelligini oshirish.

Investitsiyalar korxonalarining uzoq muddatli rivojlanish strategiyasini amalga oshirishda asosiy vosita hisoblanadi. Ayniqsa texnologik taraqqiyot sharoitida investitsion faollik korxonaning bozordagi mavqeini belgilaydi.

Investitsiya samaradorligining mazmuni

Investitsiya samaradorligi investitsiya natijasida olingan iqtisodiy foyda bilan sarflangan mablag'lar o'rtasidagi nisbatni ifodalaydi. Agar investitsiya loyihasi natijasida olingan daromad sarflangan xarajatlardan yuqori bo'lsa, bunday loyiha samarali hisoblanadi.

Investitsiya samaradorligi quyidagi yo'nalishlarda namoyon bo'ladi:

- iqtisodiy samaradorlik;
- moliyaviy samaradorlik;
- ijtimoiy samaradorlik;
- ekologik samaradorlik.

Iqtisodiy samaradorlik ishlab chiqarish hajmi va foydaning oshishi bilan belgilanadi. Moliyaviy samaradorlik esa investitsiya loyihasining moliyaviy natijalarini ifodalaydi.

Ijtimoiy samaradorlik yangi ish o'rinlari yaratish, aholi daromadlarini oshirish kabi ko'rsatkichlar bilan aniqlanadi.

Ekologik samaradorlik esa atrof-muhitga salbiy ta'sirni kamaytirish bilan bog'liq.

Investitsiya samaradorligini baholash mexanizmlari

Investitsiya samaradorligini baholash mexanizmlari investitsiya loyihalarining iqtisodiy jihatdan foydaliligini aniqlashga xizmat qiladi. Zamonaviy iqtisodiyotda quyidagi asosiy baholash usullari keng qo'llanadi:

Sof joriy qiymat usuli

Sof joriy qiymat investitsiya loyihasi bo'yicha kelajakdagi pul oqimlarini bugungi qiymatga keltirish asosida hisoblanadi.

Bu yerda:

- CF_t – pul oqimi;
- r – diskont stavkasi;
- IOI_0 – dastlabki investitsiya hajmi.

Agar NPV musbat bo'lsa, loyiha samarali hisoblanadi.

Ichki rentabellik normasi

Ichki rentabellik normasi investitsiyaning foydalilik darajasini ko'rsatadi.

$NPV = 0$

IRR investitsiya loyihasi qancha daromad keltirishini aniqlashda muhim mezon hisoblanadi.

Investitsiyaning qoplanish muddati

Bu ko'rsatkich investitsiya uchun sarflangan mablag' qancha vaqt ichida qoplanishini bildiradi.

$$PP=IOCFPP=\frac{I_0}{CF}PP=CFIO$$

Qoplanish muddati qancha qisqa bo'lsa, loyiha shuncha samarali hisoblanadi.

Foydalilik indeksi

Foydalilik indeksi investitsiya loyihasining rentabellik darajasini ifodalaydi.

$$PI=\sum CF_t(1+r)^tIOPI=\frac{\sum \frac{CF_t}{(1+r)^t}}{I_0}PI=IO\sum (1+r)^tCF_t$$

Agar PI birdan katta bo'lsa, loyiha samarali deb baholanadi.

Investitsiya samaradorligiga ta'sir etuvchi omillar

Investitsiya samaradorligiga quyidagi omillar ta'sir qiladi:

- iqtisodiy barqarorlik;
- inflyatsiya darajasi;
- soliq siyosati;
- kredit foiz stavkalari;
- texnologik taraqqiyot;
- bozor talabi;
- raqobat muhiti.

Shuningdek, korxonalar boshqaruvining samaradorligi ham investitsiya natijalariga katta ta'sir ko'rsatadi.

Sanoat korxonalarida investitsion risklar

Investitsiya faoliyati doimo ma'lum risklar bilan bog'liq bo'ladi. Asosiy risk turlari:

- moliyaviy risk;
- inflyatsion risk;
- valyuta riski;
- siyosiy risk;
- texnologik risk;
- bozor riski.

Risklarni kamaytirish uchun diversifikatsiya, sug'urta va strategik rejalashtirish usullaridan foydalaniladi.

O'zbekistonda sanoat korxonalariga investitsiyalarni jalb qilish istiqbollari

Bugungi kunda O'zbekistonda sanoatni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Xorijiy investitsiyalarni jalb qilish uchun erkin iqtisodiy zonalar tashkil etilmoqda, soliq imtiyozlari berilmoqda va investorlarga qulay sharoitlar yaratilmoqda.

Energetika, kimyo, metallurgiya, to'qimachilik va qurilish materiallari sanoati investitsiya uchun istiqbolli sohalar hisoblanadi.

Xulosa

Sanoat korxonalarida investitsiya faoliyatining iqtisodiy samaradorligini baholash mexanizmlari korxonalarining barqaror rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyatga ega. Investitsiyalar ishlab chiqarishni kengaytirish, zamonaviy texnologiyalarni joriy etish va raqobatbardoshlikni oshirishning asosiy vositasidir.

Investitsiya samaradorligini baholashda sof joriy qiymat, ichki rentabellik normasi, qoplanish muddati va foydalilik indeksi kabi usullar keng qo'llanadi. Ushbu mexanizmlar investitsion qarorlarni ilmiy asosda qabul qilish imkonini beradi.

Shuningdek, investitsiya samaradorligiga iqtisodiy muhit, texnologik taraqqiyot, bozor talabi va risk omillari katta ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli investitsiya loyihalarini baholashda kompleks yondashuvdan foydalanish zarur.

Bugungi kunda O'zbekistonda sanoat korxonalarini modernizatsiya qilish va xorijiy investitsiyalarni jalb qilish bo'yicha amalga oshirilayotgan islohotlar investitsiya faolligini oshirishga xizmat qilmoqda. Bu esa milliy iqtisodiyotning barqaror rivojlanishiga va sanoat salohiyatining yuksalishiga muhim hissa qo'shadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Ibragimov. Q. T. ECONOMIC-STATISTICAL ANALYSIS OF ACTIVE CONSTRUCTION ENTERPRISES IN SURKHANDARYA REGION Journal of Management Value & Ethics (A quarterly Publication of GMA) April special issue. 23 Vol. 13 No.02 SJIF 8.001&GIF 0.626 ISSN-2249-9512 Journal of Management Value & Ethics.
2. B.E. Turayev. Surxondaryo viloyati yalpi hududiy mahsuloti tarkibida qurilish ishlari ulushining korrelyatsion-regression tahlili. "Iqtisodiyot va innovatsion texnologiyalar" ilmiy elektron jurnali. № 6, noyabr-dekabr, 2021-yil - 215-224-betlar.
3. Ismoilov D.I. Surxondaryo viloyatida 2010-2024 yillardagi yalpi hududiy mahsulotining statistik tahlili. "Mintaqani ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishning dolzarb masalalari|| mavzusida" Respublika ilmiy-amaliy anjumani.2025.-372-377
[15 16 Oktabr Mintaqani ijtimoiy iqtisodiy rivojlantirishning dolzarb \(2\).pdf](#)
4. D. R. Shakarova Correlation-regression analysis of the main use indicators of railway transport Baltic Journal of Law & Politics, A Journal of Vytautas Magnus University, Volume 16, Number 03(2023):3657-3662, doi: 10.2478/bjlp-2023-00000279. 6-bet.